

הרב יואל בן נון

מלכים, נביאים ומקורות חיצוניים

שיעור מספר 2

המהפכה הדתית של חזקיהו: הסרת הבמות לאור הממצאים הארכיאולוגיים

א. הסרת הבמות ושבירת המצבות

במלכים ב' פרק יח, ג-ו נאמר על חזקיהו:

(ג) וַיַּעַשׂ הַיֵּשֶׁר בְּעֵינָי ה' כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה דָּוִד אָבִיו. (ד) הוּא הִסִּיר אֶת הַבָּמוֹת וְשִׁבַּר אֶת הַמִּצְבֹּת וְכָרַת אֶת הָאֲשֵׁרָה וְכָתַת נַחֲשׁ הַנְּחֻשֶׁת אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה כִּי עַד הַיָּמִים הַהֵמָּה הָיוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מְקַטְרִים לוֹ וַיִּקְרָא לוֹ נְחֻשֶׁתָן. (ה) בַּה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בָּטַח וְאַחֲרָיו לֹא הָיָה כָּמֹהוּ בְּכָל מַלְכֵי יְהוּדָה וְאֲשֶׁר הָיוּ לְפָנָיו. (ו) וַיִּדְבַּק בַּה' לֹא סָר מֵאַחֲרָיו וַיִּשְׁמַר מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה.

בפסוק ד מסופר על מספר פעולות: הסרת הבמות, שבירת המצבות, כריתת האשרה והריסה של נחש הנחושת. התעוזה הגדולה של חזקיהו באה לידי ביטוי דווקא במה שעשה משה ולא במה שידוע לכולם כעבודה זרה: למרות שהפכו את הנחש לחפץ אלילי, עד ימיו של חזקיהו אף אחד לא העז לגעת במה שעשה משה. זו גם הסיבה שמלכים שונים שהלכו בדרכי ה' לא נגעו בבמות אף שנגעו בעבודה זרה, משום שהבמות היו מוקדשות לה'. רק חזקיהו העז לטפל גם בזה.

בשנים האחרונות נמצאו בירושלים ממצאים מבית ראשון המעידים על ההשפעה האשורית על ממלכת יהודה באותה תקופה. [בפרויקט סינון העפר בנחל קדרון](#), סינון כמות עפר עצומה שהוואקף הוציא מהר הבית, נמצאו כמויות גדולות של חותמות וצלמיות אשוריות. זוהי עדות למה שעשו אחז, אביו של חזקיהו, ומנשה, בנו של חזקיהו, שנכנעו כניעה דתית לאשור והכניסו את הפולחן האשורי לירושלים.

חזקיהו עומד לפני הצורך לעשות מהפכה שתשנה לגמרי את כללי המשחק. הוא לא רצה רק לחזור למה שהיה מקובל לפני אחז אלא הלך 'אחורה' ושב גם סמלים שלכאורה מיוחסים לעבודת ה': הנחש, שכל הנראה היה סמוך למקדש, והבמות.

ישנן שני ממצאים חשובים ומרתקים, הנוגעים להסרת הבמות: אחד מתל שבע ואחד מתל ערד, שניהם בדרום יהודה, סמוכים לחזית עם אדום. החפירות בשני המקומות חשפו בין היתר סימנים מובהקים של פולחן יהודי, שכלל הנראה כוון לה' משום שלא מצאו שם פסלים. אולם יש שם מזבחות לה' האסורים על פי התורה, לאור הציווי על הקרבת קורבנות ב'במקום אשר יבחר' ([דברים יב, יד](#)).

ב. תל שבע

תל שבע הוא תל מקראי הממוקם כשישה ק"מ מזרחית מבאר שבע של היום. [לסיור וירטואלי לחצו [כאן](#)]. החפירה הארכאולוגית שם העלתה שהשכבה הראשונה של המקום היא מתקופת השופטים ואילו הממצא העיקרי, העיר העיקרית, נבנתה בימי דוד במאה העשירית, וחרבה במסע סנחריב, בסוף ימיו של חזקיהו. בתל שבע כיום ניתן לראות שחזור של המזבח שהיה שם, מזבח העשוי מאבנים מסותתות חלקות. מי שעיצב אותו היה אומן גדול אולם זה נגד צו מפורש של התורה בסוף

פרשת יתרו: "אם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אותם גזית". שלמה המלך, אומנם בנה את הבית עם אבנים מסותתות (מ"א ה, כט), אך מעבר לכך שהאבנים הובאו ממקור אחר ולא סיתתו אותן באתר הבניה, מזבח הנחושת עצמו, אותו מזבח שככל הנראה ששימש במדבר, היה מזבח אדמה עם אבנים לא מסותתות. גם הקרניים של המזבח בתל שבע הם לא כהלכה: חז"ל למדו שהקרניים צריכות להיות מרובעות ולא מחודדות כמו קרני פר, כפי שמופיע בתל שבע.

מה שמרתק הוא שהממצאים הללו נמצאו גנוזים. המזבח נמצא מפורק ומשולב בתוך מבנה. מי שגנז את אבני המזבח נהג בהן בקדושה ובהירות כך שהאבן לא תשבר. הם הכניסו אותן לקירות של בית מחסנים וטייחו כך שלא ימצאו אותן. למה לגנוז? נראה שהרעיון של גניזה הוא סוג של פשרה בין עובדי המקדשים הללו ובין המגמה של חזקיהו. מצד אחד הבמות אסורות אולם מצד שני עבדו בהם לה'.

אפשר להעלות שתי אפשרויות באשר לשאלה מי יזם את הגניזה: אפשרות אחת היא שחזקיהו עצמו רצה להרוס את הבמות אולם האנשים בשטח לא היו מוכנים לשבור מקדשים שבהם עבדו לה' ובמקום זאת רק גנזו אותם. אפשרות שנייה היא שכבר הפקודה מירושלים הפרידה בין פסלים ומקדשים אליליים ממש אותם יש לשבור, ובין מקומות שבהם עבדו לה', גם אם בצורה אסורה, אותן יש לגנוז. לפי אפשרות זו יש כאן מעין הכרעה הלכתית של חזקיהו ואנשיו לגנוז את הבמות שאולי יש בהם קדושה מסוימת. ובאמת, לשון הכתוב היא "הסיר את הבמות". יש כאן הסרה ולא ניתוץ.

המעניין הוא שאחד מגדולי האחרונים האשכנזיים, החתם סופר (שו"ת חתם סופר חלק א, אורח חיים סימן לב) הגיע למסקנה דומה מסברא וללא ממצאים מהשטח:

...דאין ספק אצלי שאסור לנתוץ אבן מבמה, לא מיבעיא בשעת היתר הבמות אלא אפילו בשעת איסור במות, משנבנה בית המקדש, מכל מקום אותם הבמות שנבנו בשעת היתר נראה לי שאסור לנתוץ מהם שום דבר. ושלמה המלך עליו השלום השאירם ולא הרסם כלל. ובזה יובן מה שצריך עיון גדול על מלכי יהודה החסידים אשר נאמר בדורם רק הבמות לא סרו עוד העם מזבחים ומקטרים בבמות והיה נוהג מנהג זה עד שבא חזקיה מלך יהודה הוא הסיר כל הבמות להציל העם מחיוב כרת ד[זביחת] קדשים בחוץ. וקשה, מאי טעמא לא עבדו [=עשו] כן קמאי [ראשונים] דקמאי? ועל נחש הנחשת אמרו חז"ל [חולין ו' ע"ב] מקום הניחו לו[לחזקיהו]להתגדר בו והראשונים פירשו טעם של מלכי יהודה (מדוע לא הרסו את הנחש) משום שלא רצו לשלוח יד במעשי ידיו של משה רבנו עליו השלום אבל על הבמות קשיא! אלא על כרחנו היינו טעמא [=זהו הטעם]: כי מדינא היה אסור לנתוץ אותם ש(הר)ינבנו לשם ה' בשעת היתר במות וכיון שעמדו על עמדם לא עצרו כח המלכים להשבית העם מלהקריב בתוכם קדשים בחוץ, וחזקיה מלך יהודה סבר למיגדר מילתא שאני [=לצורך גדרת גדר זה שונה ומותר] כמו גבי נחש הנחשת.

ג. תל שבע ובאר שבע

בספר מלכים ב פרק כג, ח נאמר על יאשיהו:

(ח) וַיָּבֵא אֶת כָּל הַפְּהָנִים מֵעָרֵי יְהוּדָה וַיִּטְמֵא אֶת הַבָּמוֹת אֲשֶׁר קִטְרוּ שָׁמָּה הַפְּהָנִים מִגִּבְעַ עַד בְּאֵר שֶׁבַע וַנִּתֵּן אֶת בָּמוֹת הַשְּׁעָרִים אֲשֶׁר פָּתַח שַׁעַר יְהוֹשֻׁעַ שֶׁר הָעִיר אֲשֶׁר עַל שְׂמֹאל אִישׁ בְּשַׁעַר הָעִיר

נאמר כאן שיאשיהו מנתן את במת השער, במה שהייתה בכניסה לעיר מצד שמאל. בשער העיר ישבו הזקנים והשופטים ושם היה מקום המסחר. זהו המקום המרכזי בכל עיר ולכן גם שם הייתה הבמה. זה מאפשר לנו לשחזר ולהניח היכן היה במקורו המזבח בתל שבע. חוקרים רבים זיהו בעבר בין באר שבע המקראית ובין 'תל שבע'. אומנם ישנו גם תל מקראי בתוככי העיר באר שבע, ליד השוק ('ביר א-סבע') אלא שהיו ארכיאולוגים שטענו שהמצאים שם אינם מרשימים ולא מתאימים למה שמוספר במקרא על באר שבע כעיר מרכזית. אולם זה לא מסתדר עם הפסוקים שראינו כעת ביחס ליאשיהו: על פי הכתוב כאן יאשיהו הורס את באר שבע, אולם על פי הממצאים הארכיאולוגיים, 'תל שבע' חרבה באופן ברור במסע סנחריב, עשרות שנים לפני יאשיהו! המסקנה ההכרחית היא שתל שבע היא לא התל של העיר באר שבע המוכרת ואלו הם שני מקומות שונים. השלט של הארכאולוגיים הישראלים בתל שבע המכנה את המקום 'תל באר שבע' אינו מדויק. אכן, הבדואים מבחינים היטב בין 'תל שבע' ל'באר שבע'. למעשה גם התנ"ך מבדיל: ביהושע יט, ב בתיאור נחלת שמעון, כתוב: "והיו להם בנחלתם באר שבע ושבע...". יש שני מקומות! הרבה מחוקרי המקרא חושבים שזה טעות סופר, שמישהו כתב פעמיים שבע ואין אלא 'באר שבע'. אולם זהו בדיוק שיעור בדייקנות המקרא. תל שבע היא מצודה שנבנתה על מפגש הנחלים: נחל באר שבע ונחל חברון. מצודה זו קמה בימי דוד. באר שבע, לעומת זאת, היא עיר עתיקה שהאבות הסתובבו בה.

ד. תל ערד

נעבור כעת לתל ערד. [לסיור וירטואלי לחצו כאן].

זוהי גם כן מצודה מימי המלוכה, מימי שלמה. יש שם מצודה נוספת שכנראה נבנתה בימי עוזיהו עם חומות מסיביות. החומה האחרונה שנבנתה במקום זה היא מימי יאשיהו. בתוך מצודה זו מצאנו 'מקדש במה' שהכיוון שלו הוא ממזרח למערב. יש לו בקצה המערבי דביר עם שתי מצבות ושתי מזבחות קטורות, אחד גדול ואחד קטן, לפני כל מצבה. אין שם היכל אולם יש שם חצר עם מזבח שהוא נמצא בצפון (כפי שאומרת התורה ביחס למזבח במשכן). הגודל שלו הוא חמש על חמש, ושלוש קומתו וכפי שכתוב בספר שמות כז, א (!). זאת אומרת שמישהו הקים שם מזבח כפי שכתוב בתורה. הוא גם לא מסותת, כפי שאכן מצווה התורה לעשות. הוא נמצא שלם כאשר הוא היה גנוז בתוך הרצפה והדביר נשמר בזכות הגניזה. בימי יאשיהו בנו חומת סוגרים מעל הדביר. הם הניחו על דביר לוחות אבן ענקיים ועל זה העבירו את החומה. העובדה שזה נגזר מלמדת, שוב, שזה היה מבנה לה'. במקרה זה, כאמור, השתדלו לבנות את המזבח על פי חוקי התורה. בתחילה חשבו הארכאולוגיים שכל הממצאים שם הם מימי יאשיהו, אולם בשנים האחרונות מתגבשת ההסכמה שהיו שם שני שלבים של גניזה והמזבח נגזר בתחילה בימי חזקיהו, ושב ונגזר אותו שוב בימי יאשיהו.

מדוע בנו את המקדש הזה, זה הרי לא עוד במת שער שהייתה מקובלת בערים רבים? מדוע לבנות מקדש ולא רק מזבח? יש לשים לב שהתל נמצא על הגבול עם האדומים. חוקרים העירו לתופעה המכונה 'מקדשי גבול', בניית מקדשים בגבולות על מנת להגן עליהם ועל הלוחמים. זה דומה לרעיון של הבאת ארון ה' למלחמה. אכן, בערד מצאו עשרות מכתבים מהתקופה האחרונה של ממלכת יהודה ויש שם הוראות צבאיות ובאחד מהם כתוב במפורש שהמלחמה הייתה מול אדום.

ה. מזבחות ושופטים

בפרשת שופטים, דברים טז-יז עוסקת התורה בענייני שופטים ומשפט. אלא שבראשית הפרשה (פסוקים טז, יח-כב) לאחר מספר פסוקים העוסקים בשופטים, התורה פתאום דנה באיסורי עבודה זרה ובניית מזבחות, ולאחר מכן שוב חוזרת לענייני המשפט:

(יח) שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֶּן לָךְ בְּכֹל שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשִׁבְטֶיךָ וְשָׁפְטוּ אֶת הָעָם מִשֹּׁפֵט צֶדֶק. (יט) לֹא תִטֶּה מִשֹּׁפֵט לֹא תִכִּיר פְּנִים וְלֹא תִקַּח שֹׁחַד כִּי הַשֹּׁחַד יַעֲוֶר עֵינֵי חֲכָמִים וַיִּסְלַף דְּבָרֵי צְדִיקִים. (כ) צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף לְמַעַן תִּחְיֶה וַיִּרְשָׁתָּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ. (כא) לֹא תִטֵּעַ לָךְ אֲשֶׁרָה כָּל עֵץ אֲצֶל מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לָךְ. (כב) וְלֹא תִקֵּים לָךְ מִצִּבָּה אֲשֶׁר שָׁנָא ה' אֱלֹהֶיךָ.

מדוע עוסקת כאן התורה בעניין זה? ההקשר של הדברים הוא מה שראינו בתל שבע: במות בשערי המשפט! כידוע, בשערי העיר ישבו השופטים וכפי שראינו לעיל (מל"ב כג, ח) גם הבמות והמזבחות היו בשערי העיר.

אלא שעדיין יש לשאול מדוע האיסור הוא לעשות עץ אשרה ליד המזבח, והרי גם סתם מזבח לה' אסור לעשות, מחוץ למקום אשר יבחר ה', וכפי שמפורש מספר פעמים בספר דברים (לדוג' יב, ה)? פשוט הפסוק כאן הוא שמדובר על זמן היתר במות, לפני שנבחר המקום 'אשר יבחר ה' והתורה כאן באה לומר שגם בשעת היתר במות אסור לעשות אשרה ומצבה. אכן, לאור התמונה של תל ערד ברור לנו למה זה אסור: יש שם שתי מצבות בתוך הדביר. החשש הוא שאם תקימו מצבות זהו מדרון חלקלק לאליליות.

אולי רמז לכך יש גם בפרשת משפטים, בשמות פרק כב, כאשר בתוך רשימה של ציונים הקשורים בעיקר למשפט וחברה כתוב (יט): "זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו". משמע, שוב, שיש מקומות פולחן בצמוד למקומות המשפט.